

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X
e-I S S N 2 6 6 9 - 2 4 4 9

Archivum Lithuanicum 24

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 24

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2022

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Paulius V. Subačius

Tekstas kaip gyvatvorė o 9

Simon Fries

Über die Variation *būtų - būt* und
mūsų, jūsų - mūs, jūs bei Christian Donelaitis o 27

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalba kaip kalbos politikos objektas Prūsijos Karalystėje:
XVIII a. pradžios diskursas o 57

Birutė Kabašinskaitė

Rytų, vidurio ir Mažosios Lietuvos raštijos sandūros
1863, 1865 m. reformatų religinės didaktikos knygelėse o 103

Giedrius Subačius

Simono Daukanto 1846-ųjų *Pasakų Fedro* rankraščio ir spaudinio ortografija o 131

Jurgita Venckienė

Kazimiero Jauniaus marginalijos
Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatikoje* (1901) o 187

Beata Bednarek

„Witaj, Ojczyzno!” – akcenty litewskie w lirykach
Franciszka Dionizego Książnina zawartych w Rękopisie Puławskim o 217

Publikacijos (Publications)

Sondra Rankelienė

Teodoro Narbuto asmeninės bibliotekos fragmentas
Vilniaus universiteto bibliotekoje: nuosavybės ženklai, viršeliai
ir marginalijos kaip savininko asmenybės bruožų atskleidimo įrankis o 239

Reda Griškaitė

Motiejaus Valančiaus sudarytas retų lietuviškų knygų sąrašas o 319

Recenzijos (Reviews)

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Tomasz Kamusella, *Words in Space and Time.*

Historical Atlas of Language Politics in Modern Central Europe, 2021 ○ 365

Rima Cicėnienė

Recenzuojama: Ilja Lemeškinas = Il'ja Lemeškin, *Pranciškaus Skorinos*

portretas 1522–2022 = Portrait de Francisk Skorina 1522–2022, 2022 ○ 373

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczius*
lietuvių literatūros kanone (1883–1940), 2021 ○ 385

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Dalia Jakaitė (sud., įv. str. ir koment.)

Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika, 2020 ○ 391

Jolita Mulevičiūtė

Recenzuojama: Diana Streikuvienė (sud., tekstų autorė)

Jonas Kazimieras Vilčinskis. Vilniaus albumas =

Jan Kazimierz Wilczyński. The Vilnius Album, 2021 ○ 399

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Roma Bončkutė

Konferencija „Jaunsvirlaukio akademija“, skirta S. Daukanto

229-osioms gimimo metinėms: Jelgava ir Jaunsvirlaukis ○ 409

Jolita Mulevičiūtė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Vilnius

Recenzuojama:

*Jonas Kazimieras Vilčinskis. Vilniaus albumas =
Jan Kazimierz Wilczyński. The Vilnius Album,
sudarytoja ir tekstų autorė Diana Streikuvienė*

Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus,
2021, 463 [1] p. ISBN 978-609-478-050-9

Pasitikdamas Vilniaus miesto 700 metų jubiliejų, Lietuvos nacionalinis muziejus parengė neeilinį mokslinį leidinį – vadinamąjį *catalogue raisonné*, skirtą Jono Kazimiero Vilčinskio (Jan Kazimierz Wilczyński, 1806–1885) leidybiniam palikimui. Išpūdin-go folianto viršelyje regime Aušros vartų arka aprėmintą Didžiosios gatvės perspektyvą su tarpuvartėje prigludusio devocionalijų pardavėjo siluetu ir kiek toliau susispietusiu maldininkų figūromis. Šis simboliškas paveikslėlis, kuris yra 1850 m. *Vilniaus albumo* IV serijoje publikuotos chromolitografijos fragmentas, subtiliai reklamuoja naująją knygą (leidinio dailininkė – Vida Kuraitė). Mat dažnas XIX a. keliauninkas, ypač tas, kuris atvykdavo 1862 m. nutiestu Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkeliu, į Vilnių įžengdavo kaip tik pro šią sakralinę vietą. Tuo pat keliu virtualiai patekti į miestą kviečiamas ir katalogo skaitytojas.

Daugeliui Lietuvos istorijos ir dailės mėgėjų Vilčinskio indėlis į XIX a. kultūrą pirmiausia siejasi būtent su *Vilniaus albumu*, o šis savo ruožtu asocijuojasi su garsiausiais buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės paminklais, jos iškiliausiais gyventojais bei gražiausiomis apylinkėmis: Dominikonų ir Aušros vartų gatvių „vedutomis“, Šv. Onos, Šv. Jono ir Misionierių bažnyčių apybraižomis, Vingio, Ribiškių ir Verkių panoramomis, Barboros Radvilaitės, Eustachijaus Tiškevičiaus, Vladislavo Sirokomlės portretais... Vilniaus motyvai vyravo jau pirmoje lietuviškoje Vilčinskio litografijų publikacijoje. Kalbu apie 1987 m. Zofijos Budrytės sukomplektuotą ir „Vagos“ leidyklos išleistą 24 faksimilių aplanką, kuris anuomet tarp laisvėjančios Lietuvos šviesuomenės sukėlė tikrą ažiotažą ir buvo nedelsiant pirkėjų išgraibstytas¹.

¹ *Vilniaus albumas*, 1987.

Kaip ir daugelyje ankstesnių leidinių, naujajame kataloge taip pat dominuoja vilniana. Tačiau šiuokart ji nėra vienintelė nuodugniai išplėtota ikonografinė linija. Katalogo sudarytoja Diana Streikuvienė ne tik draugėn surinko, aprašė ir pakomentavo visus žinomus mūsiškėse bei Lenkijos atminties institucijose saugomus nuo 1846 m. šešiomis serijomis leisto *Vilniaus albumo* lakštus, bet ir atkreipė dėmesį į Vilčinskio sumanytus analogiškus Varšuvos ir Kyjivo albumus, kuriais iki tol lietuvių istoriografai bemaž nesidomėjo². Negana to, skyriuje „Kiti leidiniai“ autorė rado vietos Vilčinskio iniciatyvoms, susijusioms su Vilniaus senienų muziejaus rinkinių publikavimu, taip pat su iliustruoto laiškų popieriaus, Lenkijos bajorų herbyno bei keleto knygų leidyba ir katalikų medalikėlių gaminiu (kataloginius pastarųjų vertybių duomenis parengė Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos rinkinių skyriaus specialistė Regina Ablėnienė). Taigi galima teigti, kad naujajame sąvade vaizdu ir raštu nuodugnai pristatyti visi Vilčinskio rūpesčiu atsiradę ir iki mūsų dienų išlikę atspaudai, visi jo leidybinės veiklos aspektai. Iki tol tik Ingrida Mickūnienė 2012 m. Vytauto Didžiojo universitete apgintame magistro darbe pamėgino suregistruoti Lietuvos muziejuose ir bibliotekose randamus *Vilniaus albumo* estampus³.

Tiek dėl išsamaus, visuminio pobūdžio, tiek dėl medžiaginius spaudinių išvaizdos niuansus perteikiančios aukštos poligrafinės reprodukcijų kokybės katalogas neabejotinai taps vertingu informacijos šaltiniu kultūros ir dailės istorikams, knygotyrininkams, kolekcininkams ar tiesiog senosios dailės mylėtojams. Tuo požiūriu knyga patogi naudoti. Aiškumo dėlei leidinio sudarytoja publikuojamus objektus suskirstė į šešias temines – architektūrinių peizažų, bažnytinės dailės, istorinių siužetų, literatūros kūrinių iliustracijų, portretų ir įvairenybių – grupes, tačiau čia pat, laikydamasi istoriškumo principo, pateikė ir Vilčinskio 1857 m. parengtą bei pačios autorės papildytą *Vilniaus albumo* lakštų registrą serijomis ir sąsiuviniais. Kaip kad įprasta šios rūšies leidiniams, knyga aprūpinta asmenvardžių ir vietovardžių rodyklėmis, šaltinių, literatūros ir santrumpų sąrašais. Negana to, tekstai joje išspausdinti lygiagrečiai lietuvių ir anglų kalbomis, todėl katalogas, kuriame skelbiama su Lietuva, Latvija, Baltarusija, Ukraina ir Lenkija susijusi ikonografinė medžiaga, suteiks žinių ne tik vietiniam, bet ir užsienio skaitytojui.

Jau vien minėtų savybių su kaupu užtektų katalogą pripažinti kokybišku moksliniu veikalu.

Tačiau tai dar ne visi leidinio privalumai. Vertinga ir jo pratarmė, septynių skyrių įvadai, o ypač – archyvinių šaltinių faktais bei istoriografijos išvalgomis paremtas straipsnis „Vilčinskio albumo fenomenas“. Jame muziejninė aptaria leidėjo biografią ir analizuoja jo veiklą. Svarbu, jog šiame tekste Vilčinskis iškyla ne kaip abstrakti praeities figūra (būtent toks nuasmenintas jo įvaizdis vis dar vyrauja lietuvių dai-

2 Antai vienoje pirmųjų senosios Lietuvos dailės ir architektūros istorijos sintezių apie *Kyjivo albumą* užsimenama vos vienu sakiniu (žr. Adomonis, Adomonytė 1997, 2, 236). Šiuos leidybinius projektus tik

prabėgomis pamini ir Lietuvos grafikos istoriją daugelį dešimtmečių tyrinėjęs Vladas Gasiūnas (žr. Gasiūnas 2007, 183).

3 Mickūnienė 2012.

lėtyrininkų tyrimuose), o kaip spalvingas istorinis veikėjas. Streikuvienės interpretacijoje Vilčinskis – dramatiškas herojus. Pagal kilmę – vidutinis bajoras, pagal išsilavinimą – gydytojas, pagal pomėgius – dailės kolekcininkas, pagal pašaukimą – patriotinę krašto savimonę žadinęs talentingas spaudos organizatorius bei skleidėjas, šioms tikslams skyręs visą savo gyvenimą ir asmenines lėšas. Tam, kad įgyvendintų ambicingas leidybines vizijas, jam tenka darbuotis prieštaringų politinių, ideologinių ir komercinių įtampų kupiname kultūros lauke. Retkarčiais jis imasi rizikingų veiksmų, priartėdamas prie etikos ir teisės ribos (p. 19; tarp kitko, toks dviprasmiškas elgesys, skatinamas finansinio stygiaus ir visa apimančios aistros „senienoms“, XIX a. būdingas ne vienam Lietuvos kolekcininkui, kilusiam iš vidutinių ar smulkiųjų socialinių sluoksnių, – tereikia prisiminti Alberto Liudviko Zoštauto, Liucijono Moračevskio ar Antonio Brodovskio pavyzdžius). Kartais Vilčinskis leidžiasi į kompromisus, ieško kontaktų su jį persekiojusios caro valdžios atstovais. Beje, šio diplomatiško laviravimo ženklų aptinkame ir tarp *Vilniaus albumo* litografijų. Jį liudija keturi estampai, vaizduojantys 1858 m. Aleksandro II medžioklę Vilniaus apylinkėse, generalgubernatūros rūmų vaizdas, taip pat litografiniai Vilniaus generalgubernatoriaus Vladimiro Nazimovo, Lietuvos ir Vilniaus metropolito Josifo Semaškos bei arkivyskupo Makarijaus portretai. Tačiau esama ir kur kas subtilesnių užuominų, turėjusių pamalontinti imperininkų akį. Būtent tokia yra minėta kompozicija, papuošusi muziejaus katalogo viršelį. Kruopščiai, netgi juvelyriškai nupieštas Aušros vartų atvaizdas į savo iliuzinę gilumą traukte traukia žvilgsnį ir atrodo realus bei lengvai atpažįstamas. Tačiau nereikia apsigauti: tai nėra tikslus optinis dokumentas. Jame arkos puslankis gerokai padidintas, todėl atrodo erdvesnis ir monumentalesnis nei realybėje, o jo centre įterptų dviejų Šv. Dvasios vienuolyno cerkvės bokštų iš tikro žvelgiant į vartus nesimato... Belieka spėlioti, ar ši tikrovės korektūra buvo vien piešinio autoriaus (kas jis?; galbūt Vasilijus Sadovnikovas?) ar ir leidėjo sumanymas.

Streikuvienė *Vilniaus albumo* leidybą pagrįstai pristato kaip grandiozinį tarptautinį projektą. Jo išskirtinumą pabrėžia ir lenkų dailės istorikai⁴. Vaizdinei medžiagai rengti Vilčinskis sutelkė Lietuvos teritorijoje dirbusius žymiausius dailininkus, tarp jų – Mykolą Elvyrą Andriolį, Joną Chruckį, Karolį Ripinskį, Kanutą Rusecką, Antaną Zaleskį, Albertą Žametą. Siekdamas aukščiausios reprodukcijų kokybės, jis kreipėsi į Josepho Rose'os Lemercier spaustuve, kuri netrukus po to tapo didžiausia Paryžiaus litografijos įmone. Leidinio sudarytoja vaizdžiai aprašo, ką iš tiesų reiškė šis ambicingas pasirinkimas, priimtas tais laikais, kai vienintelė susisiekimo priemonė buvo arklių traukiamas diližanas, o visi į Rusijos imperiją įvežami spaudos produktai privalėjo praeiti priekabią muitinės valdininkų ir cenzorių patikrą.

Iki šiol menotyrininkams keblu nustatyti tikslų albumą sudarančių atspaudų skaičių. Paprastai jam priskiriama per 350 įvairios tematikos estampų. Nuodugnią paiešką atlikusios naujojo katalogo autorės pozicija kiek atsargesnė: istorikės manymu, galėjo būti atspausa daugiau nei 310 skirtingo formato lakštų (p. 25). Šiaip ar taip

4 Skotniczna 2018, 88.

tokio didelio masto leidybą buvo galima išplėtoti tik atsiradus naujoviškoms vaizdų dauginimo priemonėms, kai 1792 m. amerikiečių inžinieriaus Jacobo Perkinso išrastas bei trečiajame XIX a. dešimtmetyje Europoje išplitęs plieno raižinys leido ženkliai padidinti atspaudų tiražą, o 1796 m. vokiečių aktorius ir dramaturgo Aloyzo Senefelderio išmėginta į piešinį panaši litografija gerokai supaprastino ir pagreitino spausdintinės grafikos procesą. Realizuojant Vilčinskio projektą, greta tradicinio vario raižinio, daugiausia taikyti būtent šiedu anuomet modernūs būdai, todėl spaudos technikos požiūriu *Vilniaus albumą* galima laikyti pažangiu leidiniu.

XVIII–XIX a. sandūroje įvykęs technologinis reprodukcinių grafikos šuolis gerokai praplėtė vizualiųjų medijų galimybes ir pakeitė nusistovėjusią spaudos gaminių rinką. Didžiulėmis apimtimis spausdinami vaizdai tapo prieinami skirtingo socialinio statuso vartotojams ir ėmė konkuruoti su knygų leidyba. Palyginti lengvai dauginami, įgiję kompaktišką, mobilų pavidalą, leidžiami pavieniui ar ištisomis serijomis, jie, kaip ir spausdintas žodis, pasirodė esantys tinkami įvairios rūšies turiniui skleisti. Apie šį kontekstą katalogo sudarytoja užsimena, nurodydama Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomus Vilniaus tematikai skirtus Kazimiero Bachmatavičiaus (1837) ir Juozapo Ozemblovskio (1843) albumus, taip pat Varšuvos litografo Jano Felikso Piwarskio (1841), lenkų medievisto, archeologo Aleksandro Przewdzieckio ir meno istoriko Edwardo Rastawieckio (1855–1858) leidinius (p. 20). Vis dėlto manyčiau, kad tuo atžvilgiu analizės laukas galėjo būti platesnis nei imtis, kurią brėžia atskiro muziejaus fondai. Vilčinskio pirmtakų aptarimą, regis, būtų prasminga pradėti nuo Zygmunto Vogelio (1764–1826). Šis Stanislovo Augusto Poniatovskio piešėjas buvo pirmasis, ėmęs vizualinės Abiejų Tautų Respublikos paminklų inventorizacijos. XVIII a. pabaigoje karaliaus užsakymu keliaudamas po įvairias Lenkijos vietas, jis sukūrė visą pluoštą akvarelių ir piešinių, pagal kuriuos drauge su Vienoje bei Londone studijavusiu raižytoju Janu Zachariaszu Frey'umi parengė ofortus ir 1806 m. Varšuvoje išleido *Żymiausių nacionalinių paminklų vaizdų rinkinį (Zbiór widoków sławniejszych pamiątek narodowych, jako to: zwałisk zamków, świątyń, nadgrobków, starożytnych budowli i miejsc pamiętnych w Polsce; pakartotinis leidimas 1807)*⁵. Šis albumas istorinėse Lenkijos ir Lietuvos žemėse tapo pirmąja tokio pobūdžio publikacija. Be kita ko, į minėtą dvidešimties lakštų aplanką buvo įtrauktas pagal Pranciškaus Smuglevičiaus piešinį Vogelio išraižytas Vilniaus Šv. Onos bažnyčios vaizdas. Originalų kūrinių reprodukovimui paskolino grafas Aleksandras Mykolas Pociėjus, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didysis stovyklininkas, Tado Kosciuškos sukilimo dalyvis, Šv. Stanislovo ir Baltojo Ereljo ordinų kavaliereus. Tiek šio, tiek kitų geradarių vardus galima perskaityti atspauduose įrašytose dedikacijose. Tokią XIX a. pradžioje įteisintą padėkos formą, kuria pabrėžiama rėmėjų indėlio svarba ir apeliuojama į patriotinį elito atstovų solidarumą, naudojo ir Vilčinskis – naujojo katalogo autorė šią praktiką išsamiai aptarė (p. 29–30).

⁵ Plačiau žr. Sroczyńska 1969.

Po Vogelio buvo išleista daugybė panašių įvairios apimties rinkinių. Tarp jų minėtinos šešios Krokuvą ir Vilnių vaizduojančios litografijos, sukurtos pagal mėgėjiškus Adomo Pliaterio piešinius ir 1826 m. atspausdintos vilniškėje Juozapo Hiliario Glovackio įmonėje. Tokie leidiniai plito drauge su geografiniais, istoriniais, kraštotyriniais Lenkijos bei Lietuvos žemių aprašymais, įvairiais memuaristiniais veikalais, kelionių vadovais. Vaizdai ir tekstai vieni kitiems darė abipusę įtaką (tereikia prisiminti kad ir Juliano Ursyno Niemcewicziaus *Istorines keliones*⁶, kuriose jis kreipiasi į Vogelio ražinius). Visi jie tarp Abiejų Tautų Respublikos palikuonių ugdė kultūrinės bendrystės jausmą, žadino istorinę atmintį, formavo nacionalinio paveldo sampratą. Todėl aptariant Vilčinskio *Vilniaus albumo* leidybos kontekstą būtų pravartu atkreipti dėmesį ir į analogiškus literatūrinius reiškinius. Būtent tokia medijų ribas peržengianti tarpdalykinė prieiga yra įprasta lenkų istoriografijoje, o Lietuvoje XIX a. kultūros tyrimuose ją taiko tik vienas kitas istorikas.

Vilniaus albumo sumanymas pranoko pavienio asmens išgales. Jam įgyvendinti reikėjo talkininkų. Streikuvienė išskiria svarbiausius projekto rėmėjus: lenkų kolekcininką, bibliofilą Konstantiną Świdziński ir rašytoją, publicistą, istoriką Józefą Ignacą Kraszewski (p. 20, 23). Pastarasis, pasak muziejininkės, buvo pagrindinis Vilčinskio iniciatyvos populiarintojas vietinėje žiniasklaidoje. Tačiau drauge reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad būtent Kraszewski suformulavo alternatyvią albumo, kaip vaizdinės medijos žanro, koncepciją. Pačiame vilniškio bičiulio planų įgyvendinimo įkarštyje jis iškėlė naują ikonografinę programą. Polemizuodamas su Vilniuje gimusiu publicistu, meno istoriku ir literatūros kritiku Julianu Klaczko, kuris tvirtino, kad Lenkijos gamta yra nepalanki dailei, kad dailininkai iš tikro gali kurti tik Italijoje, Kraszewski jausmingai įtikinėjo:

O, koks tai būtų puikus Albumas, kuris savyje sujungtų milžiniško ir nuostabiai įvairaus krašto vaizdus, kuris, atmetęs banalius parkus, rūmus ir bereikšmius pastatus, apsiribotų bažnytėlėmis, trobomis, pakelės skulptūromis, drėbtine pirkele, šlėktos dvareliu, valstiečio sodyba, kaimo kapinėmis, ūkininko nameliu, miško karčiama, malūnu prie tvenkinio [...].

Tokio Albumo leidyba taptų esminiu nuopelnu ir turėtų šimtąkart daugiau prasmės nei nuolat kartojami Janoviecas, Pieskova Skala, Čorštinas, Lazenkos, XVII–XVIII a. bažnyčios ir [...] pretenzingi rūmai, atmintinai išmokti griuvėsiai ar parkai, už kuriuos miškai yra nepalyginamai gražesni. Bet kas gi išdrįs paimti į rankas lazda ir krepšį, aplanką ir pieštuką ir patraukti su jais bei knyga ieškoti įkvėpimo šiaudinėse pastogėse, tuščiuose laukuose, po apsamanojusiais kryžiais?⁷

Kraszewski patosas pranašavo artėjant realizmo epochą, o drauge – meninės kūrybos posūkį kasdienių motyvų bei liaudies buities tematikos link. Tuo pačiu jis neakivaizdžiai oponavo Vilčinskio projekto dvasiai.

6 Niemcewicz 1858.

7 Kraszewski 1857, 249–250.

Nors ir paremtas didelius tiražus užtikrinančia modernia spaudos technologija, *Vilniaus albumas* buvo elitinis leidinys. Jo sumanytojas siekė aukščiausių poligrafinės kokybės standartų ir telkėsi į išskirtinių paminklų, vietovių, įvykių bei asmenybių reprezentavimą. Ne tik ikonografinė intymi, bet ir stilistinė raiška, pasižyminti žinovo akiai skirtu klasikinės dailės ir romantizmo principų deriniu, Vilčinskio leidinys buvo artimesnis aristokratiškiems Vogelio laikams nei prasidedančiam naujų, demokratinių kūrybos tendencijų laikotarpiui. Elitinis pobūdis ir didelių spaudos kaštų nulemti įkainiai neabejotinai ribojo albumo sklaidą. Antai katalogo sudarytoja atkreipia dėmesį į aukštas atspaudų kainas ir būtent jas sieja su komercine projekto nesėkme (p. 34, 36). Įdomu, kad didesnės paklausos nesulaukė ne tik architektūros paminklus, vietas ar žymias asmenybes vaizdavę estampai. Iškalbingai nuskamba muziejininkės pateiktas faktas, kad vakarinių gubernijų gyventojai nebuvo linkę pirkti net ir Vilčinskio spausdinamų gražių, bet ganėtinai brangių religinio turinio paveikslėlių, nors juos parduodant tarpininkavo katalikų dvasininkai.

Aptardama finansinį *Vilniaus albumo* nuostolingumą Streikuvienė paliečia svarbią temą. Ar, pradėdant XIX a. viduriu, Lietuvoje būta ženklesnės šios rūšies leidinių paklausos? Ar tuo metu jau egzistavo masinis dauginamų vaizdų vartotojas? Ko tikėjosi žmogus, įsigyjantis daugiatiražės grafikos egzempliorių, ir kokie buvo asmens, perkančio knygą, lūkesčiai? Kitaip tariant, kuo skyrėsi žiūrintysis nuo skaitančiojo?

Tam, kad įstengtume atsakyti į išvardytus klausimus, reiktų atlikti atskirą nuodugnų tyrimą. Čia galiu apie tai pasvarstyti tik probėgšmais ir, žinoma, hipotetiškai. Panašu, kad XIX a. viduryje ir antroje šimtmečio pusėje modernios spaudos technologijos bei jų produktai sklido sparčiau nei formavosi platesnis jų pirkėjų ratas. Pasak fotografijos istoriją tiriančio Dainiaus Junevičiaus, kaip ir *Vilniaus albumas*, didesnės paklausos nesulaukė Vilniaus vaizdų rinkiniai, kuriuos XIX a. 8–9 dešimtmetyje pradėjo sudarinėti miesto fotografai. Dar įstabiau, kad XX a. pradžioje su panašiais nesklandumais susidūrė Lenkijos kraštotyros draugija, sumanusi leisti Lenkijos ir Lietuvos vietas vaizduojančius atvirukus: prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, nemaža Karūnos žemėse ir Šiaurės vakarų krašte platinto iliustruotų atvirlaiškių tiražo dalis vis dar nebuvo išparduota⁸.

Taigi darytina prielaida, kad įkainiai – tegul ir reikšmingas, tačiau tik vienas veiksnių, ribojusių *Vilniaus albumo* platinimą visuomenėje. Manau, ne mažiau svarbu tai, kad, skirtingai nei kalbinės medijos, kurių švietėjiška, auklėjamoji ar propagandinė paskirtis buvo nuo seno tarytum savaime suprantama, vaizdas daugumai eilinių Lietuvos gyventojų vis dar asocijavosi su hedonistiniu turiniu ir neįpareigojančiu jusliniu pasimėgavimu. Pavyzdžiui, 1910 m. dailininkas Antanas Jaroševičius priekaištavo, kad tautiškumą lietuviai sieja tik su kalba, nors nacionalinio tapatumo sąvoka apima ir dailę⁹. Iki pat Pirmojo pasaulinio karo eiliniam Lietuvos žiūrovui buvo sunku vaizdą „įkrauti“ fundamentalesne prasme. Rimtų intelektualinių investicijų su

⁸ Czarnowski 2003, 6.

⁹ Jaroševičius 1910.

vaizdais nesiejo net tie, kurie pagal savo statusą priklausė šviesuomenei. Štai Ignas Jurkūnas (būsimas Ignas Šeinius) ironizavo kunigų skonį:

Ir „dailės“ klebonijose yra[,] rakandai, paveikslai ant sienų karo. O paveikslai nepaprasti, šitokie: jie ne mūsų dailininkų piešti, jie nepiešti niekieno. – „Katino laidotuvės“, „Guliverio kelionė“, „Meškos medžioklė“, „Otelo ir Dezdemoną“, „Alžiro prielauka“, „Alžiro prielaukoj“ juoda mėnesiena ir laivai auksinėmis burėmis.

Vis tai paveikslai varsoti ir pagarbiai oleodrukais vadinami¹⁰.

Regis, patriotiškai angažuotų leidėjų ir plačiosios visuomenės požiūris į vizualiąsias medijas nesutapo. Be to, vertėtų neužmiršti, kad XIX a. viduryje dalį potencialių daugiataražės grafikos produktų pirkėjų „perėmė“ periodika. Anglų raižytojo Thomaso Bewicko paskutiniame XVIII a. dešimtmetyje išrastą skersinės medžio lentos raižinio techniką pritaikius reprodukciniėje grafikoje, prasidėjo iliustruotų žurnalų era. Iliustruoti periodiniai leidiniai sutapdino albumo ir knygos funkcijas. Už palyginti nedidelę kainą jie pasiūlė skaitytojui ne tik aibę intriguojančių tekstų, bet ir nesuskaičiuojamą daugybę aki traukiančių paveikslėlių: gamtos bei architektūros peizažų, įžymybių portretų, istorinių paveikslų, buitinių scenų ir pagal fotografijas sukurtų reportažinių kompozicijų¹¹.

Be abejo, spaudos technologijos bei meno recepcijos istorijos sričiai priklausanti ir Lietuvoje dar mažai gvildenta tema tiek apimtimi, tiek problematika gerokai peržengia mokslinio katalogo žanro ribas. Reikia manyti, ateityje ji dar sulauks savo tyrėjų. Streikuvienuos kruopščiai parengta knyga kaip tik ir skatina į šią tematiką atkreipti rimtesnę dėmesį. Aptariamasis veikalas ne tik pateikia visuminį Vilčinskio spaudinių registrą bei apžvelgia įžymiojo leidėjo veiklą, bet ir sukuria prielaidas tolesniems XIX a. grafikos ir (kur kas plačiau) spaudos medijų tyrimams. Taigi paibaigoje norisi, perfrazuojant Kraszewski, suukti: bet kas gi išdrįs?.. Kas, atsiliepdamas į savotišką naujojo leidinio iššūkį, ryšis toliau svarstyti tiražinių vaizdų gamybos, suvokimo bei sklaidos klausimus?

Literatūra:

- ADOMONIS, TADAS; NIJOLĖ ADOMONYTĖ, 1997: *Lietuvos dailės ir architektūros istorija 2*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- CZARNOWSKI, ADAM, 2003: *Pocztówki Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego: obraz ojczystego kraju i źródła tożsamości narodowej: rys historyczny i katalog*, Warszawa: [s. n.].
- GASIŪNAS, VLADAS, 2007: *XIX amžiaus Lietuvos grafika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- JANKAUSKAS, VIDMANTAS, 2009: „Istorinės Lietuvos vaizdai XIX a. antrosios pusės Varšuvos iliustruotuose savaitraščiuose“, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 52, 191–209.

¹⁰ Jurkūnas 1914.

¹¹ Plačiau šia tema žr. Jankauskas 2009; Jankauskas 2010.

- JANKAUSKAS, VIDMANTAS, 2010: „Vilnijos invazija' XIX a. antrosios pusės iliustruotuose Varšuvos savaitraščiuose“, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 57, 103–122.
- JAROŠEVIČIUS, ANTANAS, 1910: „Gyvi šių dienų mūsų dailės klausimai“, *Lietuvos žinios* 5, sausio 16 (29) d., 2–3.
- JURKŪNAS, IGNAS, 1914: „Klebonijų vidus“, *Lietuvos žinios* 157, liepos 17 (30) d., 2.
- KRASZEWSKI, J[ÓZEF] I[GNACY], 1857: *Gawędy o literaturze i sztuce. Ciąg pierwszy*, Lwów: Nakładem Karola Wilda.
- MICKŪNIENĖ, INGRIDA, 2012: *Jono Kazimiero Vilčinskio „Vilniaus albumo“ vaizdų ikonografija: kultūrinio tapatumo aspektai* (magistro baigiamasis darbas), Vytauto Didžiojo universitetas (<https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/5cad98ce-af97-4eb3-bd63-f7a2a1978522/content>).
- NIEMCEWICZ, JULIAN URSYN, 1858: *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Paryż: w księgarni A. Francka, Petersburg: w księgarni B. M. Wolffa.
- SKOTNICZNA, EWA, 2018: *Widoki architektury w grafice XIX wieku. Z problematyki kształtowania kanonu zabytków narodowych*, Kraków: Wydawnictwo Attyka.
- SROCZYŃSKA, KRYSZYNA, 1969: *Zygmunt Vogel, rysownik gabinetowy Stanisława Augusta*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Vilniaus albumas: iš Jono Kazimiero Vilčinskio leidinių*, sudarė Zofija Budrytė, Vilnius: Vaga, 1987.

JOLITA MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58
LT-08105 Vilnius, Lietuva
el. p.: jolita.m11@gmail.com

Gauta 2022 m. lapkričio 7 d.